

Kasnoantička glava bradatog muškarca iz Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog Primorja Rijeka

Rabar, Kerol

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:298530>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-07-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za Povijest umjetnosti

KASNOANTIČKA GLAVA BRADATOG MUŠKARCA
IZ POMORSKOG I POVIJESNOG MUZEJA
HRVATSKOG PRIMORJA RIJEKA
(završni rad)

Mentor: dr. sc. Palma Karković Takalić
Studentica: Kerol Rabar

Rijeka, rujan 2019.

SADRŽAJ

1. UVOD	3
2. KASNOANTIČKA GLAVA BRADATOG MUŠKARCA	4
2.1. PROBLEM PORIJEKLA SKULPTURE	4
2.2. FORMALNE I STILSKE KARAKTERISTIKE I DATACIJA	5
3. RASPRAVA O MOGUĆOJ PRIPADNOSTI SKULPTURE ZBIRCI NUGENT	7
3.1. LAVAL NUGENT I NJEGOVA POVEZANOST SA SKULPTUROM	7
3.2. MIJAT SABLJAR I NJEGOVA POVEZANOST S NUGENTOVOM ZBIRKOM	12
3.3. JOSIP BRUNŠMID I NJEGOVA POVEZANOST SA ZBIRKOM	14
3.4. SUDBINA ZBIRKE NUGENTOVIH	16
4. RASPRAVA O MOGUĆEM PORIJEKLU KIPA IZ TARSATIKE	17
4.1. TARSATIKA U ANTICI I KASNOJ ANTICI	17
4.2. KASNOANTIČKA MUŠKA GLAVA U KONTEKSTU TARSATIKE	20
5. ZAKLJUČAK	21
6. BIBLIOGRAFIJA	22
7. POPIS INTERNETSKIH IZVORA	24
8. KRATICE	24
9. POPIS PRILOGA	24

1. UVOD

U fokusu ovoga rada je mramorna glava, primjer monumentalne rimske plastike koji se nalazi u fondu Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka. Radi se o glavi muškarca, izrađenoj u gotovo prirodnoj veličini. Spomenik je prvi puta objavljen i interpretiran tek 1991.-1992. godine u članku Ante Rendića Miočevića koji je smatrao da kip pripada zbirci Nugent.¹ Nas je na spomenik upozorio Ranko Starac, kustos Pomorskog muzeja. On drži da bi skulptura mogla biti prepoznata u popisu jedne stare inventarne knjige koja je najvjerojatnije pripadala *Museu Civico* iz razdoblja između 1942. i 1948. godine. *Museo Civico* je prvi riječki muzej čija se zbirka većinski sastojala od privatnih donacija i spomenika pronađenih na širem riječkom području. Uzme li se navedeno u obzir zajedno sa činjenicom da je rimska Tarsatika doživjela procvat u doba kasne antike, razdoblje u koje je moguće skulpturu kronološki smjestiti, ne isključuje se mogućnost da bi glava mogla biti riječke provenijencije.

Cilj ovog rada je istražiti i jednu i drugu hipotezu. Pregledati izvore koji donose popis antičkih skulptura zbirke Lavala Nugenta iz njegovog tadašnjeg muzeja na Trsatu ne bi li se među njima, eventualno, identificirala navedena skulptura. Također, cilj je stilski analizirati kip te ga na taj način pokušati preciznije datirati i povezati s poznatim povijesnim događanjima antičke Tarsatike.

¹ ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Rimska portretna plastika iz zbirke L. Nugenta u zagrebačkom Arheološkom muzeju i Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja u Rijeci, u: *VAMZ*, 3.s, 24-25 (1991.-1992.), 80.; iz praktičnih razloga u ostatku teksta će se koristiti kraći naziv riječkog muzeja "Pomorski muzej"

2. KASNOANTIČKA GLAVA BRADATOG MUŠKARCA

2.1. PROBLEM PORIJEKLA SKULPTURE

Što se tiče samog porijekla kipa, najraniji sačuvani zapis potječe iz spomenutog prijepisa stare inventarne knjige, koji je pronađen u depou Pomorskog muzeja 1956. godine. Taj se prijepis povezuje s inventarom *Musea Civica* zbog toga što je većinski (barem ono što je do danas od tog prijepisa sačuvano) pisan na talijanskom, dok je na kraju jedan dio naknadno napisan na hrvatskom jeziku. Predmeti su bilježeni po rednom broju, a u tom je popisu navedena i ova glava pod br. 398: „scultura, busto marmo, testa di uomo barbuto, su zoccolo di legno“; drugih podataka nema (Sl. 1).² Drveno postolje koje se u dokumentu spominje sadašnji kustosi nisu zatekli, ali je glava zbog prezentacije u stalnom postavu ponovo stavljena, ovaj put na kamenu kružnu bazu. Može se reći da je nakon navedenog upisa glava bila zaboravljena niz godina, sve do 1992. godine kada je o njoj pisao Ante Rendić-Miočević u članku o rimskim portretima iz zbirke L. Nugenta koji se danas čuvaju u Arheološkom muzeju u Zagrebu.³ Ovaj se kameni spomenik ne spominje ni u jednom tekstu pisaca koji su istraživali Lavalovu kolekciju kamenih skulptura, a jedini je sigurnog antičkog porijekla među nekoliko kamenih portreta iz nekadašnje Nugentove zbirke koji su pohranjeni u zagrebačkom muzeju.⁴

Uzmemo li u obzir sugestiju kustosa Pomorskog muzeja, Ranka Starca, kao i vjerojatnost da se glava nalazila u sastavu *Musea Civica*, izgledno je da nije bila dijelom Nugentove zbirke, a osim toga nema drugih podataka o njezinoj pripadnosti nekoj drugoj, privatnoj zbirci.

² Informacija dobivena od kustosice Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka, Margite Cvijetinović; detaljna rasprava o kipu objavljena je u radu PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, KEROL RABAR, Potječe li kasnoantička mramorna glava muškarca iz Tarsatike? Još jednom o pitanju provenijencije rimskih spomenika iz zbirke Lavala Nugenta i Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka, *Histria*, 2020., u postupku objavljivanja.

³ ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ (bilj. 1), 80.

⁴ ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ (bilj. 1), 80.

2.2. FORMALNE I STILSKE KARAKTERISTIKE I DATACIJA

Glava bradatog muškarca izrađena je od mramora, ukupne je visine 29 cm i širine za 1 cm više. Izrađena u gotovo prirodnoj veličini (Sl. 2).⁵ Skulptura je oštećena na više mjesta na licu kao što su nos, brada, uši ili kosa. Na tim su dijelovima vidljivi tragovi mehaničkih oštećenja i otkrnutih dijelova. Djelomice su oštećena i usta. Po gotovo se cijeloj površini glave uočava smečkasta patina za koju kustos Starac smatra da je znak dužeg boravka glave pod vlažnom, muljevitom zemljom. Navedena patina upućuje na mogućnost da glava nikada nije bila profesionalno očišćena, iako su pokušaji čišćenja glave primjetni na obje jagodice lica, odnosno vidljivi su pokušaji odstranjivanja površinskog sloja nakupljene prljavštine s ciljem dolaska do izvorne bijele mramorne površine, kao i pokušaji crtanja šarenica u očima (Sl. 3. i 4.).

Što se tiče formalnih i stilskih karakteristika uočava se mnoštvo tzv. verističkih detalja.

Glava je ovalnog oblika, čelo je visoko i naborano, oči su oblikovane vrlo pravilno i simetrično te su bademastog oblika (za razliku od ostalih verističkih detalja, što upućuje na namjerno neidealiziran način prikazivanja), jabučice na očima široko su otvorene, jagodice su visoke, obrazi su upali, usnice su stisnute. Lice je, dakle, daleko od idealiziranog. Individualne su crte lica naglašene urezima na površini, a sličnim je potezima dljeteta površinski profilirana i kosa.⁶ Na skulpturi nema izdvojenih pramenova već je efekt teksture dobiven uklesavanjem crtica/točkica (nema klasičnih pramenova u obliku zareza, lastinog repa i sl.). Također, primjećuje se da je glava prikazana u otklonu i da je izvorno lik gledao u desnom smjeru, a po nepravilnom rezu koji se nalazi visoko na vratu može se pretpostaviti da je glava bila dijelom jednog kipa u punoj visini, odnosno da nije bila izrađena primjerice kao bista.⁷

⁵ ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ (bilj. 1), 84.

⁶ ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ (bilj. 1), 84.

⁷ Na to nas je također uputio kustos Starac.

Prikaz visokog i naboranog čela može se protumačiti rezultat proćelavosti. Bore oko očiju također ukazuju na to da se radi o prikazu osobe starijih zrelih godina. Tražimo li slična obilježja u skulpturi rimskog carskog razdoblja, navedene nas karakteristike upućuju na period tzv. vojničkih vladara ili tzv. razdoblja krize do koje dolazi nakon završetka Severske dinastije, koji traje od 20-ih do 80-ih godina 3. stoljeća.⁸ Na portretima iz tog razdoblja specifični su nabori na očima, poput preklapanja gornjeg kapka preko donjeg, jako naglašene jagodične kosti, te „tužni, izgubljeni pogled u daljinu“ koji se uočava i na našem portretu.⁹ S druge strane, široko otvorene oči, shematizirana brada i pramenovi kose obilježja su portreta tetrahijskog doba.¹⁰ Zaokružena forma glave, „tužni“ pogled u daljinu prema Rendiću-Miočeviću smještaju riječki portret upravo u to razdoblje, točnije u posljednje desetljeće 3. stoljeća.¹¹

⁸ NENAD CAMBI, *Antički portret u Hrvatskoj*, Zagreb, 1991., 117.

⁹ NENAD CAMBI (bilj. 8), 130.-133.

¹⁰ NENAD CAMBI (bilj. 8), 130.-133.

¹¹ ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ (bilj. 1), 84.

3. RASPRAVA O MOGUĆOJ PRIPADNOSTI SKULPTURE ZBIRCI NUGENT

3.1. LAVAL NUGENT I NJEGOVA POVEZANOST SA SKULPTUROM

Laval Nugent of Wesmeath, grof, feldmaršal, vitez reda Zlatnog runa, komandant reda Marije Terezije i rimski princ, rođio se u Ballynacoru u Irskoj, 3. studenog 1777., a umro je u Bosiljevu 22. kolovoza 1862. godine.¹² U austrijsku je vojsku stupio 1793. godine. U vojsci je brzo napredovao, a posebno se istaknuo tijekom napoleonskih ratova.¹³ Za područje sjevernog Jadrana ključna je njegova uloga u oslobođenju Hrvatske 27. kolovoza 1813. i sjeverne Italije u razdoblju između 12. rujna i 8. studenog iste godine. Laval je operacije završio 1814. godine u Marengu, na istom onom mjestu gdje je sudjelovao u bitci protiv Napoleona 1800. godine. Tijekom 1815. godine je preuzeo komandu trupa u Toskani i porazio napuljskog vladara Murata te omogućio povrat napuljske burbonske dinastije na prijestolje.¹⁴

U Napulju je Nugent bio vojni zapovjednik od 1817. do 1819. godine i za zasluge napravljene dinastiji Burbon uspio je dobiti dozvolu od kralja Ferdinanda I. za provođenje arheoloških iskopavanja na mjestu nekadašnjeg rimskog grada Minturna (lat. *Minturnae*), blizu današnjeg mjesta Traetto, uz rijeku Garigliano.¹⁵ Sam je financirao iskopavanja koja je u njegovo ime provodio lokalni arheolog i povjesničar Gaetano Ciuffi. Na temelju kraljevog dekreta iz 1817. godine bilo mu je omogućeno prisvajanje pronađenih skulptura, što je potaknulo njegove sakupljačke i istraživačke interese.¹⁶

Ciuffi kao voditelj iskopavanja nije zabilježio pronađene spomenike. Posljedica toga je nedostatak popisa skulptura koji je onemogućio kasnijim popisivačima Nugentove zbirke razlikovanje nalaza iz Minturna od onih koje je Laval kupovao na različitim tržištima, najviše u Napulju i Rimu, a vjerojatno i Veneciji ili njezinoj okolici, a možda i u Puli koja se još spominje u nekim kasnijim izvještajima.¹⁷

Nakon napuštanja službe u Napulju, Laval je svoju zbirku umjetnina odnio u Veneciju gdje joj je našao smještaj u *Palazzo Pisani*. U to je vrijeme svoje zbirke i dalje povećavao

¹² IGOR ŽIC, Laval Nugent, neokrunjeni kralj Hrvatske, Rijeka, 2019., 24.

¹³ IGOR ŽIC, Museum Nugent, u: *Muzeologija*, 28 (1990.), 18.

¹⁴ IGOR ŽIC (bilj. 12), 19.

¹⁵ ATE RENDIĆ-MIOČEVIĆ (bilj. 1), 78.

¹⁶ ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ (bilj. 1), 79.

¹⁷ ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ (bilj. 1), 78.

novim spomenicima koje je najvjerojatnije kupovao na tržištima Venecije, Vicenze i drugih gradova u kojima je tada obitavao.¹⁸

Iz toga je vremena najstariji popis antičkih spomenika Nugentove zbirke *Intorno diverse sculture di Venezia*, kojeg je 1831. godine napisao Emil Wolff.¹⁹ Wolff je zbirku posjetio dok se ona još nalazila u Veneciji u *Palazzo Pisani*. On je u tom tekstu identificirao i opisao 14 primjera pune plastike i reljefa. Istaknuo je da većina rimskih kipova i reljefa potječe s područja hrama *Venere Maricae* u Minturnu ili s posjeda nekog bogatog Rimljanina budući da su izuzetno dobre kvalitete. Wolff je također najavio i prijenos umjetnina na neki Nugentov posjed, ali nije precizirao na koji.²⁰ Danas znamo da je taj posjed onaj na Trsatu. Nadalje je naveo kako je određeni broj kipova obnovio u gipsu venecijanski kipar Paronuzzi zato jer bi takav način obnove omogućio razlikovanje dodanog gipsa od originalnog mramora.²¹ Rendić-Miočević smatra da te Paronuzzijeve gipsane rekonstrukcije nisu bile dovoljno prostudirane pa su samim time i nekvalitetno izvedene, stoga su kroz nedavno razdoblje mnogi spomenici vraćeni u svoje izvorno stanje.²²

Tridesetih godina 19. stoljeća grof Nugent je svoju zbirku premjestio na Trsat gdje je otvorio *Museum Nugent* kojeg su posjećivali mnogi uglednici.²³ O muzeju u vrijeme njegova postavljanja, za Lavalova života, ali i neposredno kasnije svjedoče brojni izvori kao što su tekst Bartolomea Biasoletta iz 1841., *Relazioni del viaggio fatto nel primavera dell'anno 1838.*, tekst Julija Jankovića iz 1866. godine koji opisuje Trsat, *Nekoliko crtica o sadašnjosti i prošlosti Trsata*, opis „Trsata grada“ Ivana Kukuljevića Sakcinskog u Viencu iz 1875., i drugi (Sl. 5).²⁴

¹⁸ ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ (bilj. 1), 78.

¹⁹ EMIL WOLFF, *Intorno diverse sculture di Venezia*, u: *Bullettino dell'Istituto di corrispondenza archeologica*, Vol. III, N. IV b (1831.), 65-68.

²⁰ EMIL WOLFF (bilj. 19), 65.-68.

²¹ EMIL WOLFF (bilj. 19), 67.

²² ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ (bilj. 1), 79. Vidi još: BARTOLOMEO BIASOLETTO, *Relazione del viaggio fatto nella primavera dell'anno 1838 dalla maestà del re Federico Augusto di Sassonia nell'Istria, Dalmazia e Montenegro, Trieste*, 1841., 167-169; JULIJE JANKOVIĆ, *Nekoliko crtica o sadašnjosti i prošlosti Trsata, Izvješće gimnazije na Rijeci za školsku godinu 1885./1886.*, Rijeka, 1886., 15.-17; IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Trsat grad*, u: *Vienac*, 42 (1875.), 682.

²³ KREŠIMIR LINKE, *Prilog poznavanju života i rada Mijata Sabljara*, u: *VAMZ*, 3.s., XLIV (2011.), 219-260.

²⁴ IGOR ŽIC (bilj. 13), 19-22.

3.1.1. NUGENT I TRSAT

Pretpostavlja se da je na Nugentovu ideju o osnivanju muzeja najviše utjecao njegov prijatelj nadvojvoda Johann Austrijski utemeljenjem *Joanneuma* u Grazu 1811. godine kao prvog javnog muzeja u Austriji.²⁵ Uz nadvojvodu, značajan se utjecaj pridaje i Nugentovoj supruzi Giovanni Riario Sforza, pripadnici ugledne talijanske obitelji koja se smatra jednom od legitimnih nasljednika obitelji Frankopan.²⁶ Nugent je, naime, 1820. godine najprije kupio stari grad Bosiljevo, a 1826. gradinu Trsat, čiji su vlasnici do pred kraj 15. stoljeća bili Frankopani.²⁷ Kupnjom frankopanskih posjeda i preseljenjem u Hrvatsku Nugent je pokazao interes za franskopansku i hrvatsku povijest uključivši se potom aktivno i u politički život Rijeke, Bakra i Hrvatske općenito.²⁸

Prvi sačuvani spomen Trsata kao budućeg muzeja nalazimo u prepisci Lavala Nugenta s riječkim patricijem Adamićem, koji ga je zastupao u gradu.²⁹ O samoj kupovini kaštela svjedoči Adamićevo pismo od 14. siječnja 1824.: „Prekjučer smo s guvernerom (Urmany) bili u Bakru i zaključili smo posao s trsatskim kaštelom, koji smo polegli s jednom forintom na godinu plativom zajednici in Signum Domini. Kad dobije ispravu izdat ću ustupnicu u korist vaše ekscelencije i njenih baštinika.“³⁰ Na temelju pisama između Adamića i Nugenta te dokumenata koje je Adamić upućivao gradskom vijeću Rijeke, koje je u svojoj monografiji okupio i analizirao Igor Žic, može se zaključiti da je Adamić djelovao u funkciji Nugentova predstavnika pred gradskim vijećem Rijeke i Bakra, da je Kaštel na Trsatu bio u ruševnom stanju te da za njega nije plaćena velika svota novca. Isto tako, može se zaključiti da je Adamić organizirao uređenje muzeja, ali i da je sugerirao Nugentu da se za organizaciju postava u kojemu je mnoštvo antičke skulpture obrati ravnatelju muzeja u Zadru koji je s takvom vrstom građe imao više iskustava.³¹

²⁵ IGOR ŽIC (bilj. 12), 25.

²⁶ IGOR ŽIC (bilj. 13), 19.

²⁷ IGOR ŽIC (bilj. 13), 19.

²⁸ IGOR ŽIC (bilj. 13), 19.

²⁹ IGOR ŽIC (bilj. 13), 19.

³⁰ RICCARDO GIGANTE, Stralcio dalla corrispondenza di Ludovico Andrea Adamich col Tenette Maresciallo Laval Nugent, u: *Fiume*, anno XV-XVI (1937.-1938.), 152.

³¹ IGOR ŽIC (bilj. 13), 19.

O činjenici da je Kaštel preuređivan svjedoči i najstarije poznato svjedočanstvo o umjetninama na Trsatu, spomenutog Bartolomea Biasoletta, službenika saksonskog kralja Fridricha Augusta, koji je posjetio kaštel u proljeće 1838.: „Na Trsat sam došao da vidim stari frankopanski kaštel, sada u vlasništvu maršala grofa Lavalala Nugenta, u kojem su smještene različite antičke skulpture, iskopavane u Italiji i tu prebačene; na kojima su nedostajući dijelovi nadodati. Restauraciju je izveo kipar Giacomo Paronuzzi, koji je izveo i niz drugih skulptura, među kojima se ističu biste svih članova obitelji Nugent.“³²

Zapis Bartolomea Biasoletta govori o tome kako je u jednoj okrugloj prostoriji sjeveroistočne kule stajalo šest mramornih statua koje su bile ostaci antičkih Minturna, a koje je dao gospodinu grofu Lavalu Nugentu kralj Ferdinand I. One prikazuju u prirodnoj veličini i vrlo lijepoj formi Veneru, Ganimeda, Silena i druge mitološke likove. Druga soba, na gornjem katu sadržavala je šest manjih mramornih statua koje su iskopane u temeljima jednog kazališta u Minturnu. Jedna odvojena soba toga kata sadržavala je stotine komada antičkih fragmenata.³³ U njoj su zatekli i 30 bisti – grčkih, rimskih i etrurskih, kao i veliku količinu kapitela, reljefa i oko 60 kutija s etrurskim vazama.³⁴ Ti su kameni portreti bili dio Nugentove zbirke, a porijeklom su iz Italije, najizglednije većinom iz Minturna.³⁵ Važno je spomenuti da u Biasolettovom popisu nema muškog portreta koji bi se mogao identificirati s glavom koja se čuva u Pomorskom muzeju.³⁶

Igor Žic smatra da je funkcija Trsata u Lavalovu planu bila dvojaka: trebao je postati jako kulturno središte, čvrsto vezano uz Frankopane kao najdublje korijenje hrvatske prošlosti, i trebao je biti monumentalna grobnica obitelji Nugent.³⁷ Žic također smatra da je za svog kratkotrajnog punog obima *Museum Nugent* bio najvažnija kulturna institucija na ovom području, s najkvalitetnijom zbirkom umjetnina koja je uz zbirku kamenih spomenika (antičkih, renesansnih i iz 19. st.) imala još 9 vrlo važnih zbirki.³⁸ To potvrđuje i opis Bartolomea Biasoletta iz njegove prethodno navedene knjige *Relazioni del viaggio fatto nel primavera dell'anno 1838. iz 1841. godine*.

Dakle, postav *Museuma Nugent* obuhvaćao je numizmatičku zbirku, zbirku brončanih kipova, zbirku dokumenata, zbirku grafika, zasebnu zbirku frankopanskih predmeta: namještaj, odjeću, niz portreta članova te obitelji, zbirku kamenih spomenika sastavljenu od

³² BARTOLOMEO BIASOLETTO (bilj. 22), 18.

³³ BARTOLOMEO BIASOLETTO (bilj. 22), 22.

³⁴ IGOR ŽIC (bilj. 12), 22.

³⁵ RENDIĆ-MIOČEVIĆ (bilj. 1), 77.

³⁶ BARTOLOMEO BIASOLETTO (bilj. 22), 160.-200.

³⁷ IGOR ŽIC (bilj. 12), 22.

³⁸ IGOR ŽIC (bilj. 12), 24.

tri veće cjeline: antičke, renesansne i suvremene, veliku biblioteku, zbirku renesansnog i baroknog namještaja te zbirku s najmanje 200 slika.³⁹ Iz svega navedenog može se zaključiti da je Trsat zaista bio prvi muzej u tadašnjoj Hrvatskoj (Narodni muzej u Zagrebu službeno započeo s radom „tek“ 1846. godine). Također se vidi da je *Museum Nugent* bio muzej u suvremenom smislu, jer je uz izložbeni postav pažnja bila posvećena restauratorskoj djelatnosti (Paronuzzi), odnosno evidenciji i obradi spomenika, što je i danas zadaća kustosa (Sabljar).⁴⁰

³⁹ IGOR ŽIC (bilj. 12), 38.

⁴⁰ IGOR ŽIC (bilj. 12), 35.

3.2. MIJAT SABLJAR I NJEGOVA POVEZANOST S NUGENTOVOM ZBIRKOM

Mijat Sabljar (Dubica, 5.5. 1790 – Zagreb, 21.12. 1865) bio je hrvatski muzealac i sakupljač umjetnina. Nakon što je završio vojnu akademiju u Bečkome Novom Mjestu bio je građevinski inženjer u austrijskoj vojsci.⁴¹ Premda je od mladosti gajio ljubav prema starinama, tek je na vojničkoj službi u Lici počeo sustavno sakupljati sve za što je smatrao da treba sačuvati od propadanja, a nakon što je kao bojniki umirovljen 1840. godine, potpuno se posvetio sakupljačkoj aktivnosti te je 1842. godine postao čuvarem muzeja grofa Lavala Nugenta od Westmeatha. Time je započelo njegovo bogato muzejsko djelovanje.⁴² Na Trsatu je djelovao od 1842. do 1846. godine kao kustos zbirke, a kasnije, 1850. postao je kustosom numizmatičke zbirke Narodnog muzeja u Zagrebu.⁴³

Sabljar je grofa Lavala Nugenta vjerojatno prvi puta susreo na talijanskom ratištu gdje je od 1813. godine ratovao protiv Napoleona i ondje bio promaknut u čin poručnika.⁴⁴ Nakon otvorenja *Museuma Nugent*, Sabljara je 1842. godine na Trsatu dobio ulogu današnjeg kustosa, odnosno bavio se popisivanjem spomenika u kaštelu, istraživao je i bilježio kulturnu baštinu na širem trsatskom području, a bavio se i restauratorskom djelatnošću.⁴⁵ Na važnost zbirke muzeja kao i na važnost Sabljarove djelatnosti na Trsatu upućuje i njegov rukopis koji se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu u kojemu su svi popisani spomenici trsatske zbirke kao i crteži rimskih kipova te tzv. bilježnice u kojima opisuje Grobnik, Kvarnersko primorje između Crikvenice i Plomina s prijepisom i nacrtom najvažnijih spomenika.⁴⁶ Također, za vrijeme njegova boravka na Trsatu postavljena je posvetna ploča s natpisom „MUSEUM NUGENT MDCCCXLIII“.⁴⁷

Iako u analizama Sabljarova boravka na Trsatu i odlaska u Zagreb postoje odstupanja, Irvin Lukežić smatra da je Sabljara nakon završetka rada na Trsatu kao kustos 1848. godine

⁴¹ Hrvatska enciklopedija, *Sabljar, Mijat*

URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53906> (pristupljeno: 29.7.2019.)

⁴² KREŠIMIR LINKE (bilj. 23), 227.

⁴³ IGOR ŽIC (bilj. 12), 35.

⁴⁴ IGOR ŽIC (bilj. 12), 18-25.

⁴⁵ IGOR ŽIC (bilj. 12), 22.

⁴⁶ KREŠIMIR LINKE (bilj. 23), 227. Rukopis sam pregledala sobno zajedno s mentoricom; detaljnija će analiza biti objavljena u radu PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, KEROL RABAR (bilj. 2). Zahvaljujući brojnim putovanjima po Dalmaciji i kontinentalnoj Hrvatskoj, Sabljara je bio dobar poznavatelj lokalnih zbirki te je posredovao u otkupu brojnih umjetnina bavivši se i zagrebačkom zbirkom. Sabljarove bilježnice i danas se smatraju izuzetno vrijednim izvorom te se mnogi njegovi crteži i danas koriste za rekonstrukciju izvornog izgleda spomenika; KREŠIMIR LINKE (bilj. 23), 239.

⁴⁷ KREŠIMIR LINKE (bilj. 23), 227.

preselio u Rijeku i Split, odakle je 1850. godine otišao u Zagreb.⁴⁸ Brunšmid piše da je Sabljar stigao u zagrebački muzej 1850. godine⁴⁹, a Radmila Matejčić navodi da je Sabljar od 1854. godine pa sve do svoje smrti 1865. bio upravitelj Narodnog muzeja u Zagrebu.⁵⁰ U tom je muzeju kao sakupljač i darovatelj postavio temelj zbirkama te se i danas smatra kako u Arheološkom, Prirodoslovnom i Povijesnom muzeju nema niti jedne zbirke koju on nije osnovao, ili koju nije, barem većim dijelom, donirao muzeju u razdoblju njegovih začetaka.⁵¹ Valja napomenuti da je još za vrijeme boravka na Trsatu postavio temelj mineraloškoj zbirci, utemeljio arheološku i numizmatičku zbirku i zbirku pečata, te položio temelj zbirkama starih natpisa, rukopisa i listina.⁵² U skladu s time, vjerojatno je kolegama u Narodnome Muzeju prenio informacije zagrebačkim kolegama o važnosti Nugentove zbirke zato što je kasnije pod vodstvom Brunšmida zagrebački muzej otkupio većinu antičkih spomenika.

Kao rezultat pažljivog zajedničkog čitanja popisa Nugentovih rimskih kipova u Sabljarovom rukopisu, mentorica i ja nismo naišle na kip koji bi odgovarao glavi koja se čuva u riječkom Pomorskom.

⁴⁸ IRVIN LUKEŽIĆ, Tragom Mijata Sabljara, u: *Grobnički zbornik*, 8 (2007.), 46.

⁴⁹ Taj podatak prenosi KREŠIMIR LINKE (bilj. 23), 237, *passim*.

⁵⁰ RADMILA MATEJČIĆ, Kako čitati grad. Rijeka jučer, danas, Rijeka, 2007., 355.

⁵¹ IVAN MIRNIK, Genealoške bilješke Mijata Sabljara o njegovoj obitelji, u: *VAMZ*, 3.s. 34 (2001.), 205–215.

⁵² LJUDEVIT VUKOTINOVIĆ, Kratka historija Narodnoga hrvatskoga muzeja, Zagreb, 1996., 52.

3.3. JOSIP BRUNŠMID I NJEGOVA POVEZANOST SA ZBIRKOM

Josip Brunšmid bio je hrvatski arheolog, numizmatičar i muzealac koji je djelovao krajem 19. i početkom 20. stoljeća, sve do svoje smrti 1929. godine. Nakon završetka obrazovanja došao je u Zagreb i postao najprije kustosom, a kasnije i ravnateljem Arheološkog odjela Narodnog muzeja. Između ostalog, pisao je o kamenim spomenicima Hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu, kao i o *Museumu Nugent* austrijskog feldmaršala Laval Nugenta.⁵³

U svojim *Dopisima s putovanja* iz 1894. godine koji se nalaze u arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu navodi kako odlazi u Rijeku 18.7. te iste godine po nalogu doktora Isidora Kršnjavoga da pregleda i procjeni zbirku skulpture grofa Nugenta na Trsatu. Brunšmid izvještava kako je zbirka starina u lošem stanju i kako je veći dio zbirke porijeklom iz Minturna. Taj dio zbirke je grof dobio na poklon od Napuljskog kralja Ferdinanda I. kojemu je služio u razdoblju od 1817. d 1820. godine.⁵⁴ Nadalje navodi kako je manji dio zbirke iz puljskoga amfiteatra u kojem je sam Laval dao kopati. Dok je navedena zbirka bila smještena „u Mlecima“, kipar Paronnucci je jedan dio restaurirao gipsom, ali često neuspješno. U Mlecima, tj. u Veneciji zbirku je vidio Emil Wolff koji ju je ukratko prvi opisao u svom djelu *Bulletino delo Instituto di Corrispondenza Archeologica* 1831.⁵⁵ Brunšmid navodi kako je drugi opsežni popis sastavio Robert Schneider u svibnju 1880. godine i da taj popis nije sasvim točan jer je morao biti sastavljen u kratkom roku. Primjećuje kako je u zadnjih 14 godina više predmeta s tog popisa nestalo, ali su srećom to komadi manje umjetničke vrijednosti.⁵⁶

⁵³ Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Brunšmid, Josip*

URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9843> (pristupljeno 26.7.2019.)

⁵⁴ Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu, Josip Brunšmid, *Dopisi s putovanja*, 1894.

⁵⁵ AAM, *Dopisi s putovanja* (bilj. 54).

⁵⁶ AAM, *Dopisi s putovanja* (bilj. 54).

Što se tiče procjene zbirke, Brunšmid kaže kako do tada postoji samo jedna procjena, i to ona Lavalala i bečkog odvjetnika doktora Nagla. Tu procjenu je Brunšmid prepisao kod bakarskog suda, ali smatra da nema nikakve vrijednosti pa se na nju ni ne osvrće.⁵⁷ Brunšmid na kraju konstatira kako je zbirka zapuštena i da propada te da su prostori u kojima se čuva prokisli. Smatra kako se kipovi trebaju maknuti s Trsata, oprati, kako se s njih treba ukloniti gips i smjestiti ih na dostojno mjesto. Zaključna misao vezana uz zbirku je ta da je zbirka od značajne vrijednosti i da treba biti što dostupnija – kao što bi na primjer bila u Narodnom Muzeju Zagreb.⁵⁸

Također, Brunšmid je sve kamene skulpture iz Lavalove zbirke sustavno obradio i objavio desetak godina nakon što je zbirka došla u Zagreb, kao i sve ostale antičke kamene spomenike koji su bili pohranjeni u tadašnjem Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu.⁵⁹ Njegov se rad na Katalogu muzeja smatra prvom objavom Lavalove zbirke koja je obrađena i objavljena od strane stručnjaka.⁶⁰ U popisu portreta rimske kamene skulpture jedina referenca koja podsjeća na riječki kip je mramorna „portretna glava rimljanina ozbiljnog lica“.⁶¹ Ona se pojavljuje i u objavi E. Wolffa koji ju identificira s Vitelijem.⁶² No sudeći po fotografiji koja prati Brunšmidov zapis, to nije isti portret kao onaj koji se čuva u Rijeci.

⁵⁷ AAM, Dopisi s putovanja (bilj. 54).

⁵⁸ AAM, Dopisi s putovanja (bilj. 54).

⁵⁹ JOSIP BRUNŠMID, Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, u: *VAHD*, 7.1 (1904.), 109-240; isti, Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, u: *VAHD*, 8.1 (1905.), 37-104; isti, Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, u: *VAHD*, 9.1 (1907.), 82-184; isti, Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, u: *VAHD*, 10.1 (1909.), 149-222; isti, Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, u: *VAHD*, 11.1 (1911.), 64-144; isti, Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, u: *VAHD*, 12.1 (1912.), 129-176.

⁶⁰ RENDIĆ-MIOČEVIĆ (bilj. 1), 80.

⁶¹ JOSIP BRUNŠMID, Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, u: *VAHD*, 8.1 (1905.), 42-43, br. 67.

⁶² EMIL WOLFF (bilj. 19), 68.

3.4. SUDBINA ZBIRKE NUGENTOVIH

Kao što je već istaknuto, zbirka umjetnina na Trsatu trebala je biti raspoređena u nekoliko kula trsatskog kaštela no ne može se odrediti je li projekt realiziran u cijelosti. Lavalovo je djelo nastavio njegov mlađi sin Artur. U zgradi koju je on pretežno podignuo, izvan kaštela, muzej je dosegao svoj konačni obim oko 1870. godine.⁶³ Ubrzo nakon Lavalove smrti, a manjim dijelom i prije, ova vrijedna zbirka umjetnina polako je prodavana putem dražbi. Naime, obitelj Nugent 1881. godine doživjela je financijski krah te je stoga Artur bio prisiljen prodati većinu umjetnina arheološkoj zbirci Narodnog muzeja u Zagrebu posredovanjem Isidora Kršnjavog. Umjetnine su muzeju prodali 1894. godine.⁶⁴

Ostale umjetnine je Hrvatskoj vladi također prodao Artur. Već mjesec dana nakon njegove smrti, u lipnju 1897. godine, oglašena je dražba u kojoj su prodane preostale slike i brojni vrijedni predmeti. Druga dražba umjetnina održana je 1901. godine i s njom su mnoge vrijedne slike trajno završile u privatnim zbirkama u Rijeci, Beču i drugdje.⁶⁵ Nakon Arturove smrti dolazi do sukoba oko nasljedstva između Ane, kćeri Lavalovog starijeg sina Alberta, i njezina bratića Lavala Nugenta mlađeg, unuka Johana Nugenta. Ana je prisvojila dio Nugentovih posjeda uključujući i Trsat. Većinu tih posjeda u kratko su vrijeme preuzeli vjerovnici, a Ana je ostala živjeti na Trsatu sve do svoje smrti 1941. godine. Postoje podaci koji potvrđuju da je i ona za svoga života prodavala umjetnine obiteljske zbirke koje su se nalazile upravo u toj kući. Ne zna se je li išta od nekadašnje Lavalove zbirke ostalo u kući nakon Anine smrti. Dijelovi imovine obitelji Nugent opljačkani su još za vrijeme njezina života, kao i nakon njezine smrti.⁶⁶

U veljači 1948. godine Gradski muzej Sušak, osnovan 1933. godine, iz današnje zgrade Rektorata zbirku seli u Nugentovu rezidenciju na Trsatu pod nazivom "Muzej Hrvatskog primorja".⁶⁷ Ta je zbirka 1956. godine s Trsata premještena u nekadašnju Guvernerovu palaču kada je došlo do spajanja riječkog *Musea Civica* i sušačkog muzeja.⁶⁸ Nažalost nema inventarnih knjiga niti su nam poznati bilo kakvi popisi sušačke zbirke prije preseljenja na Trsat, kao ni popis onoga što se nalazilo u kući Nugent prije premještaja Gradskog muzeja u Guvernerovu palaču.

⁶³ KREŠIMIR LINKE (bilj. 23), 229.

⁶⁴ IGOR ŽIC (bilj. 12), 32.

⁶⁵ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 50), 355.-356.

⁶⁶ Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, *120 godina - Nadgrobni spomenik*
URL: <http://ppmhp.hr/120-godina-nadgrobni-spomenik/> (5.09.2019.)

⁶⁷ *Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka*, (ur.) Denis Nepokoj, Rijeka, 2004, 34.

⁶⁸ *Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka*, (bilj. 65), 36.

4. RASPRAVA O MOGUĆEM PORIJEKLU KIPA IZ TARSATIKE

Iz istraživanja autora koji su prvi popisivali Nugentovu zbirku nismo uspjeli identificirati kip koji bi odgovarao kasnoantičkoj glavi iz riječkog Pomorskog muzeja. Stoga postoji mogućnost koju sugerira kustos Ranko Starac da glava potječe iz Rijeke odnosno iz rimske Tarsatike, što se i vremenski podudara s pretpostavljenim nastankom skulpture.

4.1. TARSATIKA U ANTICI I KASNOJ ANTICI

Antička Tarsatika razvila se na tradicijama predrimskog naselja. Postupno se urbanistički oblikovala tijekom posljednjih stoljeća prije Krista. To potvrđuju arheološki predmeti datirani u razdoblje između 4. i 1. st. pr. Kr. pronađeni nešto zapadnije od Starog grada koji sugeriraju postojanje malog trgovačkog emporija na tom položaju.⁶⁹ Prvi spomen naselja u antičkim izvorima nalazimo u Plinijevu djelu *Naturalis historia*. Plinije nabroja *oppida* (lat. gradska naselja) Liburnije među kojima se spominje i Tarsatika.⁷⁰ Smatra se da je on svoje podatke o ovom dijelu jadranske obale preuzeo iz Varonova Perlipusa napisanog u 1. stoljeću prije Krista.⁷¹ Tarsatika bi prema tome postojala na mjestu riječkog Starog grada još u Augustovo vrijeme.⁷²

Izvore koji govore o postojanju rimskog naselja i njegovih triju faza razvoja, od 1. do 6. st. potvrđuju i arheološka istraživanja. Prva faza razvoja vezuje se uz dodjeljivanje civiteta Tarsatici u razdoblju između prvog desetljeća i '70-ih - '80-ih godina 1. stoljeća. Tada Tarsatika funkcionira kao civilno naselje.⁷³ Izgradnja termi u tom razdoblju može se pretpostaviti kao dio aktivnosti nakon promjene "statusa" naselja čija je posljedica bila graditeljska intervencija, a ta bi gradnja ukazala na dostizanje ranga municipija u razdoblju vladara iz obitelji Flavijevaca.⁷⁴

⁶⁹ RANKO STARAC, Prilog poznavanju materijalne kulture stanovnika tarsatičke liburnije između petog i devetog stoljeća, u: *Sveti Vid, zbornik*, IX (2004.), 23.

⁷⁰ NH 3, 140. Prijepis Plinijeva ulomka donosi Mate Suić; MATE SUIĆ, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb, 2003., 420-421.

⁷¹ LUJO MARGETIĆ, Tarsatica, u: *Dometi* 12, godina 21 (1988.), 732.

⁷² JOSIP VIŠNJIĆ, Antički povijesni okvir, u: *Tarsatički principij. Kasnoantičko vojno zapovjedništvo*, (ur.) L. Bekić, N. Radić-Štivić, Rijeka, 2009., 27.

⁷³ PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, Prilog za sintezu povijesti Tarsatike, u: *Antiquitatis Sollemnia, Antidoron Mate Suić*, zbornik radova znanstvenoga skupa, Zagreb-Zadar, 3.-7. studenog 2015., u postupku objavljivanja, 5.

⁷⁴ PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ (bilj. 73).

U razdoblje 1. stoljeća se uz terme datiraju i arheološki nalazi ostataka stambene arhitekture koji se pružaju uz južni (i jugoistočni) dio tadašnje linije obale i dio grobova s djelomično istražene zapadne gradske nekropole.⁷⁵ Smatra se da su presudnu ulogu u razvoju Tarsatike od malog liburnskog emporija (4.-1. st. pr. Kr.) do peregrinske zajednice u 1. st. pr. Kr. i rimskog municipija u 1. st. imali su kopneni i pomorski putevi.⁷⁶

Druga povijesna i urbanistička faza naselja može se smjestiti u drugu polovicu 2. st. kada započinju provale Kvada i Markomana na područje Rimskog Carstva te su stoga poduzete potrebne mjere da se Italija kao središte Carstva zaštititi. S tim se ciljem stvara poseban obrambeni sustav, poznat pod nazivom *Praetentura Italiae et Alpium*, koji je trebao zatvoriti najosjetljivije prilaze Italiji kroz istočne Alpe. Posljedica takve uloge Tarsatike u cijelom sustavu je ta da se potkraj drugog stoljeća formira posebna prokuratorska provincija, Liburnija.⁷⁷

Od trećeg stoljeća Carstvo prolazi kroz tešku krizu koja je oslabila obrambenu snagu Carstva. Vojska se tim novim prilikama prilagođavala postupno povećavajući broj pomoćnih postrojbi dajući veću mobilnost legionarskim jedinicama.⁷⁸ U to se razdoblje može smjestiti gradnja principija – zgrade rimskog vojnog zapovjedništva, sudeći po numizmatičkim nalazima pronađenima tijekom istraživanja kojima odgovaraju i ostali pronađeni pokretni nalazi. To je razdoblje vladavine cara Galijena (253.-268.) ili njegovih izravnih nasljednika.⁷⁹ U drugoj polovici 3. st. u Tarsatici se grade nove reprezentativne javne terme⁸⁰, a u drugu polovicu 4. st. datiraju se ostaci tarsatičkog bedema koji su otkriveni na nekoliko mjesta na području riječkog Staroga grada.⁸¹ Također, u 3. stoljeću se gradi još i kasnoantički obrambeni zid *Claustra Alpium Iuliarum*, a neki segmenti Klaustre su po tehnici gradnje i pronalasku kasnoantičkih novčića datirani u 4. stoljeće.⁸² Arheološki nalazi sugeriraju da je gradnja Klaustre započela oko 270. ili 280. godine te da je ostala u funkciji sve do početka 5.

⁷⁵ PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ (bilj. 73).

⁷⁶ PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ (bilj. 73).

⁷⁷ JOSIP VIŠNJIĆ (bilj. 72), 28.-29.

⁷⁸ JOSIP VIŠNJIĆ (bilj. 72), 29.

⁷⁹ JOSIP VIŠNJIĆ (bilj. 72), 29.

⁸⁰ JOSIP VIŠNJIĆ, Nove spoznaje o obrambenom sustavu *Claustra Alpium Iuliarum*: Rezultati istraživanja provedenih u sklopu projekta "Claustra - kameni branici Rimskog Carstva", u: Portal, godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda, 7, (2016.), 16.

⁸¹ PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ (bilj. 73).

⁸² PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, JOSIP VIŠNJIĆ, Nova arheološka karta antičke i ranosrednjovjekovne Tarsatike, u: *Histria archeologica*, 45 (2015.), 117.

stoljeća.⁸³ Promjene u tadašnjoj infrastrukturi Tarsatike povezane su s povećanjem broja stanovništva, odnosno s prisustvom vojske i ulogom Tarsatike kao početne točke Klaustre.⁸⁴

U Hrvatskoj je većina obrambenih struktura bila vezana uz obranu prometnice *Senia - Tarsatica - Tergeste*, a u Tarsatici se nalazilo već navedeno vojno zapovjedništvo južnog sektora toga obrambenog sustava.⁸⁵ Tarsatika je s principijem bila početna točka i glavna luka tog obrambenog sustava. Kao što je već rečeno, postojanje antičkog naselja Tarsatike na području riječkog Starog grada izvori potvrđuju još od 1. st., ali naselje je najviše procvatelo upravo kada je postalo dijelom obrambenog sustava *Claustra Alpium Iuliarum*. Tarsatika je tada vjerojatno uklopljena u sustav kao izuzetno važna vojna točka zbog izuzetnog strateškog položaja i zbog opskrbe hranom i oružjem.⁸⁶

Tarsatika, dakle, od manjeg civilnog gradskog naselja u 1. i 2. stoljeću postaje važno vojno uporište u 3. i 4. stoljeću. Takva situacija nije uobičajena. Većina primorskih gradova provincije Dalmacije u kasnoj je antici većinski imala period stagnacije, ako ne i degradacije. Kod Tarsatike je najvjerojatnije bilo obrnuto. Vojno-političke prilike utjecale su na to da se Tarsatika zajedno s principijem, *Claustrom* i gradnjom bedema nastavila urbanistički razvijati.⁸⁷ Tarsatika je također specifična po tome što “vojna” infrastruktura ne predstavlja temelj za razvoj urbanizma, već se ta infrastruktura prilagođava prethodnoj (rimskoj) urbanističkoj podlozi. Na to ukazuje gotovo identična orijentacija principija u odnosu na strukture prethodne faze.⁸⁸

Treća faza Tarsatike obuhvaća 5. i 6. stoljeće, a to je razdoblje napuštanja vojnih objekata. Početkom 5. stoljeća razdoblje napuštanja Klaustre povezuje se s nasilnim rušenjem principija i pustošenjem čitavog naselja krajem 4. ili početkom 5. stoljeća. Arheološki nalazi upućuju na to da je obrana Tarsatike u jednom trenutku zakazala, a ti se događaju najčešće u literaturi povezuju s provalom Vizigota pod Alarikom na područje sjeverne Italije 402. godine.⁸⁹ U to se vrijeme grade ranokršćanski sakralni objekti, od kojih je najznačajnija bazilika otkrivena na Trgu pul vele crkve.⁹⁰

Budući da se najintenzivniji razvoj Tarsatike bilježi se u drugu pol. 3. st., u razdoblje u koje datira i mramorna muška glava, moguće da je glava nastala na riječkom području.

⁸³ JOSIP VIŠNJIĆ (bilj. 80), 13.

⁸⁴ PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, JOSIP VIŠNJIĆ (bilj. 82), 129.

⁸⁵ JOSIP VIŠNJIĆ (bilj. 80), 17.

⁸⁶ JOSIP VIŠNJIĆ (bilj. 80), 17.-18.

⁸⁷ PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ (bilj. 73).

⁸⁸ PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, JOSIP VIŠNJIĆ (bilj. 82), 130.

⁸⁹ PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ (bilj. 73).

⁹⁰ PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, JOSIP VIŠNJIĆ (bilj. 82), 131.

4.2 KASNOANTIČKA MUŠKA GLAVA U KONTEKSTU TARSATIKE

Uzevši u obzir okvirnu dataciju, glava se jako dobro uklapa u povijest Tarsatike koja u 3. st. postaje sjedište rimskog vojnog zapovjedništva - principija i glavni distribucijski, lučki centar Klaustre. Upravo se u povijesni kontekst Tarsatike može uklopiti portret cara i/ili visokog dužnosnika koji je imao ulogu tzv. patrona naselja, kip namjesnika provincije, kip nekog božanstva ili slično. Za vrijeme recentnih arheoloških istraživanja na području principija pronađen je i dio ruke jednog monumentalnog rimskog kipa što potvrđuje pretpostavku da je taj javni prostor zasigurno krasila i druga skulptura. Portret jest slabo očuvan, ali je izrađen u mramoru i prirodnih je dimenzija što upućuje na važnost osobe koja je prikazana.⁹¹

Uspoređujući riječki portret s portretima careva prethodno navedenog razdoblja 3. st. zapravo je jako teško odlučiti se kome bi mogao „pripadati” i može li se uopće s nekim povezati. Da se radi primjerice o namjesniku, teško bismo za takvu skulpturu mogli pronaći analogije. U takvom slučaju i nedostatku bližih referenci mogu se promotriti i analizirati natpisi spomenika sa posvetama carevima u zajednicama geografski bliskima Rijeci. To je razdoblje kada se sva vojska fokusira na sjeveroistočne granice Carstva te na obranu Italije upravo oko Klaustre pa se može pretpostaviti kako je oko Tarsatike bilo prometno i da se na tom području izmijenio popriličan broj ljudi.⁹² U Nezakciju se, primjerice, pojavljuje natpis s posvetom caru Gordijanu (238.), iz Raba je baza kipa Caru Trebonijanu Galu (251.-253.). Oba su na način koji za sada ne možemo utvrditi zadužila navedene zajednice odnosno vodili su politiku koja je pozitivno utjecala utjecati na područje sjevernoga Jadrana.⁹³ Iz razdoblja tetrahije su dva miljokaza pronađena na dijelu magistralne ceste koja je vodila iz Tarsatike prema Volceri (Bakru) što se kronološki poklapa s razdobljem izgradnje principija i prisustvom većeg broja vojnika (koji su inače sudjelovali u gradnjama cesta).⁹⁴ Smatramo, stoga, da se, nekim idućim, širim istraživanjem, identifikaciju „riječkog“ portreta treba tražiti među carevima i namjesnicima tog razdoblja, kraja 3. i početka 4. stoljeća.

⁹¹ Tu informaciju nam je prenio voditelj istraživanja principija, arheolog Josip Višnjić, na čemu ovim putem zahvaljujemo budući da navedeni ulomak još nije objavljen.

⁹² PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, KEROL RABAR (bilj. 2).

⁹³ MIROSLAV GLAVIČIĆ, *Magistrati i uglednici Arbe*, U: Senjski zbornik, 36.1. (2009.), 64.

⁹⁴ *CIL* III, 3212; 14333.10.

5. ZAKLJUČAK

Nakon ispitivanja obje hipoteze o porijeklu mramorne glave- njene pripadnosti Nugentovoj zbirci ili riječkoj provenijenciji, može se zaključiti da se glava najvjerojatnije ne može povezati s Nugentovom zbirkom te da potječe iz Rijeke. Do tog zaključka smo došli pregledom objavljenih radova o Nugentu i njegovoj zbirci od početka 19. st. do danas te suvremene znanstvene i stručne literature. Istraživanju je značajno doprinijela analiza dokumenata koji se čuvaju u arhivu Pomorskog muzeja u Rijeci i Arheološkog muzeja u Zagrebu. U navedenoj literaturi i dokumentima nismo naišli na zapis skulpture koja bi se u cijelosti mogla identificirati s onom iz Pomorskog muzeja.

Budući da je naša formalna i stilska analiza pokazala da se nastanak kasnoantičke glave uklapa u vremenski period između 2. pol. 3. st. i početka 4. st., smatramo da je njezin nastanak moguće povezati s povijesnim razvojem Tarsatike. Recentna arheološka istraživanja te znanstvene i stručne objave ukazuju na to da je Tarsatika u navedenom periodu postala sjedište rimskog vojnog zapovjedništva – principija i glavni distribucijski i lučki centar obrambenog sustava *Claustra Alpiu Iuliarium*. U takvom kontekstu moguće je uklopiti podizanje portreta nekog tarsatičkog visokog dužnosnika, patrona municipija ili generala s kojim se najvjerojatnije može identificirati kasnoantička glava.

6. BIBLIOGRAFIJA

1. BARTOLOMEO BIASOLETTO, Relazione del viaggio fatto nella primavera dell'anno 1838 dalla maestà del re Federico Augusto di Sassonia nell'Istria, Dalmazia e Montenegro, Trieste, 1841.
2. Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu, Josip Brunšmid, *Dopisi s putovanja*, 1894.
3. JOSIP BRUNŠMID, Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, u: *VAHD*, 7.1 (1904.), 109-240.
4. Isti: Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, u: *VAHD*, 8.1 (1905.), 37-104.
5. Isti: Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, u: *VAHD*, 9.1 (1907.), 82-184.
6. Isti: Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, u: *VAHD*, 10.1 (1909.), 149-22.
7. Isti, Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, u: *VAHD*, 11.1 (1911.), 64-144.
8. Isti, Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, u: *VAHD*, 12.1 (1912.), 129-176.
9. NENAD CAMBI, Antički portret u Hrvatskoj, Zagreb, 1991.
10. RICCARDO GIGANTE, Stralcio dalla corrispondenza di Ludovico Andrea Adamich col Tenette Maresciallo Laval Nugent, u: *Fiume*, anno XV-XVI (1937.-1938.), 131-172.
11. MIROSLAV GLAVIČIĆ, *Magistrati i uglednici Arbe*, U: Senjski zbornik, 36.1. (2009.), 57-66.
12. JULIJE JANKOVIĆ, Nekoliko crtica o sadašnjosti i prošlosti Trsata, *Izvyješće gimnazije na Rijeci za školsku godinu 1885./1886.*, Rijeka, 1886., 15-17.
13. PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, Prilog za sintezu povijesti Tarsatike, u: *Antiquitatis Sollemnia, Antidoron Mate Suić*, zbornik radova znanstvenoga skupa, Zagreb-Zadar, 3.-7. studenog 2015., u postupku objavljivanja.
14. PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, PETRA PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, JOSIP VIŠNJIĆ, Nova arheološka karta antičke i ranosrednjovjekovne Tarsatike, u: *Histria archeologica*, 45 (2015.), 113-136.

15. PALMA KARKOVIĆ TAKALIĆ, KEROL RABAR, Potječe li kasnoantička mramorna glava muškarca iz Tarsatike? Još jednom o pitanju provenijencije rimskih spomenika iz zbirke Laval Nugenta i Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka, *Histria*, 2020., u postupku objavljivanja.
16. IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Trsat grad, u: *Vienac*, 41, 9. listopada 1875., 662-664, 42, 16. listopada 1875, 679-682.
17. KREŠIMIR LINKE, Prilog poznavanju života i rada Mijata Sabljara, u: *VAMZ*, 3.s., XLIV (2011.), 219-260.
18. IRVIN LUKEŽIĆ, Tragom Mijata Sabljara, u: *Grobnički zbornik*, 8 (2007.), 45-50.
19. LUJO MARGETIĆ, Tarsatica, u: *Dometi* 12, godina 21 (1988.), 731-746.
20. *Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka*, (ur.) Denis Nepokoj, Rijeka, 2004.
21. RADMILA MATEJČIĆ, Kako čitati grad. Rijeka jučer, danas, Rijeka, 2007.
22. IVAN MIRNIK, Genealoške bilješke Mijata Sabljara o njegovoj obitelji, u: *VAMZ*, 3.s. 34 (2001.), 205–216.
23. ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Rimska portretna plastika iz zbirke L. Nugenta u zagrebačkom Arheološkom muzeju i Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja u Rijeci, u: *VAMZ*, 3.s, 24-25 (1991.-1992.), 77-110.
24. RANKO STARAC, Prilog poznavanju materijalne kulture stanovnika tarsatičke liburnije između petog i devetog stoljeća, u: *Sveti Vid, zbornik*, IX (2004.), 21-36.
25. MATE SUIĆ, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb, 2003.
26. JOSIP VIŠNJIĆ, Antički povijesni okvir, u: *Tarsatički principij. Kasnoantičko vojno zapovjedništvo*, (ur.) L. Bekić, N. Radić-Štivić, Rijeka, 2009., 25-33.
27. JOSIP VIŠNJIĆ, Nove spoznaje o obrambenom sustavu *Claustra Alpium Iuliarum*: Rezultati istraživanja provedenih u sklopu projekta “Claustra - kameni branici Rimskog Carstva”, u: *Portal, godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda*, 7, (2016.), 13-34.
28. LJUDEVIT VUKOTINOVIĆ, Kratka historija Narodnoga hrvatskoga muzeja, Zagreb, 1996.
29. IGOR ŽIC, Laval Nugent, neokrunjeni kralj Hrvatske, Rijeka, 2019.
30. IGOR ŽIC, Museum Nugent, u: *Muzeologija*, 28 (1990.), 18-25.
31. EMIL WOLFF, Intorno diverse sculture di Venezia, u: *Bullettino dell'Istituto di corrispondenza archeologica*, Vol. III, N. IV b (1831.), 65-69.

7. POPIS INTERNETSKIH IZVORA

1. Hrvatska enciklopedija, *Sabljar, Mijat*
URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53906> (pristupljeno: 29.7.2019.)
2. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Brunšmid, Josip*
URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9843> (05.09.2019.)
3. Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, *120 godina - Nadgrobni spomenik*
URL: <http://ppmhp.hr/120-godina-nadgrobni-spomenik/> (05.09.2019.)

8. KRATICE

1. AAM - Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb.
2. *CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum*, pars III, (ur.) Th. Mommsen, O. Hirschfeld, A. Domaszewski, Berlin, 1889.-1902.
3. *VAHD – Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb.

9. POPIS PRILOGA

- Sl. 1. Prijepis stare inventarne knjige pronađen u depou Pomorskog muzeja 1956. godine (ustupljeno za potrebe završnoga rada od strane kustosa Starca, Arhiva PPMHP, Rijeka).
- Sl. 2. Mramorna glava bradatog muškarca, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka (fotografija Nikki Vancaš).
- Sl. 3. i 4. Profil mramorne glave bradatog muškarca, Pomorski muzej Hrvatskog primorja Rijeka (fotografija Nikki Vancaš).
- Sl. 5. *Grad Trsat nad Riekom*, prilog Kukuljevićevu tekstu u *Viencu* (preuzeto iz: Kukuljević Sakcinski, I. (1875b): Trsat grad, Vienac 41: 662-664; 42: 679-682, Zagreb: Tiskom Dioničke tiskare).